

Popoarele se bucură de oamenii lor mari abia după ce i-au pierdut.

De aceea aniversarea unei morți e aniversarea unei nașteri¹³: lumea se bucură de aflarea faptului că a avut un timp în mijlocul ei pe cineva care i-a crescut viața și pentru viitor și care pentru sine însuși acum nu mai are nici o cerere și nici o dorință.

Căci, atât cât trăise, creatorul fusese ca viermele care face mătasea: oamenii prea văzuse viermele, ca să se poată bucura de mătase; acum, după îngroparea viermelui, ei văd numai mătasea. Și sunt așa de bucuroși, că pun pe ciopliții lor în piatră să facă viermelui monumente de recunoștință.

Dar nu au dreptate. Căci creatorul de opere mai tari ca zgomotul unei zile n-a făcut decât să se supere aceleiași legi de culegere a eternității din eternitate, după care albina culege mierea din flori.

Taina creării e marele miracol din care s-a născut în mintea mirată a oamenilor ideea de Dumnezeu. Ridicați-i dară Lui altare și statui, și nu viermelui care toarce mătasa ori albinei care distilează mierea. Iar făptuitorului de opere dați-i doar atât: voința voastră sinceră de a-l înțelege ca făptuitor, iar nu ca muritor.

Știu că e tare greu: căci dacă foamea care plînge pe bărbatul dus la groapă își amintește cu frîngere de inimă întâi de poftele pe care le-a avut pînțele lui și numai mai târziu și de gândurile bune care au rodit în mintea lui, de ce să cerem mulțimilor să prețuiască pe creator pentru opera lui și nu pentru turburarea¹⁴ politică pe care a iscat-o împrejurul lui?¹⁵

La 21 august 1723, a murit în exil un principe din neamul nostru.

Fiindcă boala lui fusese lungă, cei care se ajutaseră de vrednicia lui și cei care erau legați prin trup de viața lui îl înlocuiseră demult în sufletul lor: prin alți oameni ori prin alte gânduri. Așa că nimic nu însemna în chip deosebit în amintirea nimănui asfințirea luminei cu care acel principe crescuse ziua epocii sale. Doar un sol al unei mari împărății fu necăjit că nu putuse pune pe capul încă fierbinte de gândurile aprinse ale vieții cea de a treia coroană de principe, pe care împăratul său voise s-o adauge celorlalte două, ale altor mari împărății, împodobind fruntea acum înghețată a celui pe care toți voise să-l consacre drept principe, nu pentru a-l onora pe dînsul, ci spre a-și crește gîndul lor despre ce e un Principe.

Căci cel ce murise, făcuse parte din rara specie a muritorilor cari sunt împodobiți de oameni cu onorurile diverselor simbole ale măriei, gloriei, perpetuității, spre a crește și apăra împotriva decăderii și morții, de care le molipsea oamenii de sută ajunși în onoruri: nu au doară și simbolele nevoie de hrană spre a crește? Dar becisnicii, în loc de a le hrăni ei pe ele cu ambrozia sufletului lor, cerșesc ei viață spre a fi luminați, ei de ele, prin nimbul lor.

Principele Dimitrie, fiul principelui Constantin, din neamul Cantemirilor, a domnit el însuși în Tara Moldovei foarte puțin, dar ani îndelungați a ajutat tatălui său și apoi fratelui său mai mare, principelui Antioch, să domnească în oarecare pace, între furtunile de patemi care băteau atunci pare că mai tare ca niciodată în mult ispitita noastră Patrie.

Dar precum durerile și chinurile trupului nu împiedică sufletul de a se ridica pînă la cele mai senine gânduri asupra lumii și chiar a propriei vieți, așa cumplitele războaie, pustiri, moarte și schimbări răpraznice ale stăpînilor nu împiedică națiunile de a preamări prin opere mereu nouă și puternice frumusețea, adevărul și justiția, în creațiile nesfîrșite de artă, știință și filozofie, cu care ele își împodobesc și imobilează această viață, altfel așa de netrebnică.

Un istoric anglo-saxon a zis că mortarul cu care au fost prinse în zid pietrele marilor construcții ale Renașterii italiene n-a fost frămîntat cu apă, ci cu singele de om al jertfelor căzute în nesfîrșitele revoluții, conspirații, războaie, crime și asasinare pe care această vreme a individualismului pur și crud le-a avut ca hrană neapărată a vieții ei de fiecare zi.

Noi înșine am avut tocmăi în veacul Cantemirilor și Brâncovenilor o epocă în care fiecare își purta, cum spuneau cei vechi, capul a mină. Orice imundă slugă hrăpăreață de la curtea arogantă și coruptă a împăratului turcesc putea face — pentru un bacșis prea mic ori rău dat — să se rostogolească în țărîna cel mai nobil cap pe care țările noastre și i-ar fi încoronat cu vechea coroană de domn, pe vremuri de sine-stătător și numai din voia lui Dumnezeu.

Și totuși nimeni nu se da înapoi, între nobilii țării noastre, de a ajunge, chiar prin trădare, chiar prin crimă, la mult râvnita coroană.

Și tot ce Orientul iubitor de fast, crud și perfid, tot ce Byzanțul ceremonios, sensual, raționalist și fals, tot ce Balcanul brutal, prefăcut, slugarnic și trădător, tot ce Europa germano-polono-ungară, săracă, bunăuitoră, hrăpăreață și imperialistă, distilase mai specific, mai corosiv și mai otrăvitor, tot se revărsa în țările noastre și alcătui o sinteză diavolească de intrigi și turburări, pe lângă cari iadul Renașterii italiene fusese o academie platonice.

Il faut jouer bien son rôle: l'un de vainqueur, l'autre de vaincu: pas confondre les droits et (les) devoirs de chaque rôle différent.¹⁶

L-aristocrație de la plume, du ciseau, de la palette a toujours vécu dans de bonnes relations avec l'aristocrație de l'espèce et de l'argent. Quand quelque personne aimée par les dieux a fait partie en même temps des deux aristocraties, toutes les deux en ont profité. Car d'habitude les riches sont enclins à regarder les pauvres comme leurs sujets...¹⁷

E în atitudinea pretențioasă a aristocrației ceva puțintel ridicol: nobilii lui Ludovic al XIV-lea, ca însuși Regele Soare, erau tot așa

de nepălați și rău mirositori ca și țărani de pe moșiile lor, dar erau foarte împodobiți și pudrați. Ignoranța lor nu era întrecută decât de impertinența lor. Ei bine, atitudinea lui Cantemir față de Costinești și Brâncoveanu nu e tare deosebită.

O monarhie care presupune cruciade și misticism politic trebuie să aibă o clasă de nobili împiegați. De aceea monarhiile decapitate de noblețea din așa-zisele state constituționale sunt false.

Pretenția pe care o au unii nobili de a fi respectați numai pentru că reprezintă un vechi trucaș se poate asemăna cu pretenția pe care ar avea-o un preot bețiv și precaruar — pentru că din cînd în cînd reprezintă pe însuși Iisus la celebrarea tainei împărțășaniei — de a fi el însuși adorat ca sfînt.

La vraie noblesse c'est celle que nous procure la victoire sur notre moi-même.¹⁸

Există o rea-creștere specifică aristocrației și întru nimic mai puțin respingătoare ca reau-

creștere caracteristică celorlalte clase sociale: e anume acea atenție foarte distrată acordată aproapei și cea bunăvoință dramăluță pornind din supraprețuirea propriei existențe față de a celorlalți. Or, din acest punct de vedere, democrația are perfectă dreptate, un marchiz imbecil și impertinent nu e prin nimic mai suportabil ca un sacagiu prost și obraznic. Desființarea titurilor nobiliare a fost, din acest punct de vedere, un act de simplă igienă socială.

S-a zis că principii filosofi și învățați nu sunt cei mai buni; fals pentru că suprema devotație la interesele publice nu poate fi ajunsă decât de un filosof. Exemplul lui Marcu Aureliu, care a salvat civilizația europeană de barbarie, e hotărîtor.

Un prinț adevărat nu trebuie să fie ambițios; pentru că el avînd *das höchste*, întreaga lui viață e o cerere de ietrare pentru că are acest bun unic; de aceea între principe și bătădăranul ajuns, logofetului făcut prim-ministru trebuie să fie aceeași deosebire ca între un om care totdeauna s-a îmbrăcat corect și între negrul african înțitia oară aranjat în haine la un magazin din Londra.

Cel care excelează nu trebuie să fie nici mîndru, nici susceptibil. Căci însăși existența sa e o jîgnire pentru cei mulți pe deasupra cărora se ridică. El trebuie să ceară continuu iertare tuturor de a ocupa mai mult spațiu, de a primi mai multă lumină, de a face umbră celor mulți. Cu atât mai puțin el trebuie să fie gelos pe cei însemnați de soartă cu aceeași monstruoasă ieșire din comun: căci ei — cei altfel — sunt tovarăși de suferință supt apăsarea aceluiași blestem: „a trebui să trăiască perpetuu în aburii sufocați ai invidiei, ai urei, ai înțelegerii strimbe, cari se ridică din mlaștina unde cei mulți își tirăsc — întru bucuria de clevetire și întristarea de preamărire — amărîta lor viață de muncitori cu trupul”.

Un prinț: falsă idee de sine însuși; opera lingușitorului; opera corupătorului etc.

Cantemir nu a fost un ambițios (dar domnia Munteniei?).

Ce e ambiția?

Egoism dezlănțuit. Foame turbată: e ca unul care ar merge aduîmcînd pe străzi și prin case de mai găsește ceva de mincat și i-ar curge balele.

(De deseri ambițiunea, țifna?).

Intelligența constituie un impediment pentru adevărata șiretenie.

Sociologia e, încă, o știință interesantă, pentru că omul deși are o viață excesiv de banală, aceeași în ideile, patimile, instinctele ei încă de pe vremea pietrei cioplite, el e totuși așa de inferior intelectual încît tot n-a ajuns să se cunoască pe sine însuși. (...)

Istoriografia moldoveană: punct de vedere general european, nu numai balcanic, ca aceea a muntenilor, sau german ca aceea a ardelenilor.

Unitatea latină extrem accentuată și statornică de la Traian ii este *credo* pentru toți românii: moldoveni, munteni, maramureșeni, românii cuțovlahi etc.

Cantemir știe că toți ne numim români și limba (e) românească; bine informat în lucrurile de antichități romane. Demonstrația cu Fla-

Fragmentarium pârvanian

PÂRVAN INEDIT

DIMITRIE CANTEMIR

Note pentru comunicarea solemnă din 21 septembrie 1923, la împlinirea a 200 de ani de la moartea principelui

ccus, Flachia, in locus de Flaccus Dacicus, excellentă. Dar alături de asta, lipsă de măsură: înșiră pe toți Flacci-i din istoria romană.

Cunoaște poveștile populare moldovene cu cai năzdrăvani.

Istoria ieroglifică — un fel de *historia areana* ca a lui Procopius, operă rezultată direct din tirania turcescă. Foarte greu de cetit fără interesul imediat al *patimelor contemporane*.

Cantemir se simte ca un epigon față de timpurile de mărire ale lui Ștefan.

Starea din timpul lui, cu Moldova micșorată, o stare de adîncă decădere politic-militară și chiar economic-culturală (*Descrierea Moldovei*).

Descriptio Moldaviae e mult mai sinceră și științifică decît *Hronicul romano-moldo-vlahilor*: aici Cantemir anunță în prefață și apoi caută să demonstreze că noi sintem *romani puri*, rămași tot astfel pînă în zilele lui! Iar diferițele amestecuri streine, pe care le recunoaște importante, n-au avut nici un efect asupra celei purități?

Nuanțe interesante demonstrative: *Descriptio Moldaviae* era o compoziție liberă (?); *Hronicul* era cerut de Academia din Berlin.

De ce n-a publicat nimic Cantemir înainte de 1711 (?) — pentru că era în situația lui Tacitus: tirania turcescă unită cu rivalitățile, spionajul și pirile din Moldova îi puneau capul în primejdie.

Sfîrșitul vieții lui Cantemir e o catastrofă de inestetică — stupid și ca parte istorică și dramatică.

În Rusia, Cantemir juca rolul unui grec la Roma pe vremea lui Cato sau al unui roman în Germania Magna.

Marile succese sunt în viața unei națiuni de multe ori mai compromițătoare decît marile înfrîngeri. Căci înfrînt poate fi un erou și se poate ridica. Dar cînd o națiune biruitoare se arată total nevrednică de norocul care a dat

peste ea și atât tinerii cit și bătrîni se grăbesc deopotrivă să dovedească lumii cît sunt de inferiori situației ce le-a dăruit o soartă prea bună pentru patria lor, atunci singurul sentiment care se stabilește înăuntrul și în afara țării, e acela de ridicol, de dispreț de orice, de compromitere ireparabilă în fața istoriei.

E povestea țiganului care a luat locul lui Făt Frumos, ucigătorul balaurului.

Epocă de erudiție, din care nici pînă azi n-am ieșit. Toată lumea ține să știe pentru a ști...

Cantemir, aici în Răsărit, păștește ce pămîm și noi azi: nu a găsit întotdeauna cărțile de care avea nevoie.

Iorga. O activitate prea continuă și uniformă nu se mai simte, e ca aerul obicinuit, ca zgomotul pe care nu-l mai auzi, ca vîntul de mare pe care nu-l mai simți; aceea ce face excepționalul în creație e tocmai ieșirea din obicinuit, puțința de ridicare peste infinitul — calitativ și cantitativ — banal, trivial: este *excepția*; această valoare (o reprezintă) Cantemir.

Topica lui Cantemir e latină.

Singura limbă veritabilă în scrisul moldovenesc e a documentelor. Cronicarii sunt toți sub influențe, fie străine, fie bisericești.

Lipsa de personalitate a limbei române în literatură scrisă de pînă la 1850 și chiar de pînă la 1900. Scriitorii sunt influențați de topica slavă, greacă, polonă, latină, franceză, italiană.

Osatura originală a limbei, fraza populară e ca și necunoscută pînă în timpuri nouă de tot. Cu excepții rare, ca a lui Niculcea, avem o limbă greoaie și falsă.

Cantemir scrie latinește cu vorbe românești.

Nimeni nu posedă decît o singură limbă.

Păcatul de a nu avea azi, fie latineasca, fie o altă limbă unică, literară și științifică. Ne-nunțăm talente rămîn lumini sub obroc.

Sălbăticierea lumii prin pricipiul național în cultură, principiu care era prin excelență politic.

Patriarhalism. Comparații triviale din viața reală: femeia care își leapădă copilul.

Foarte multe expresii populare (căci limba una era atunci și la boieri și la țărani): singur cîntă, singur gioacă. În orice caz multe *palavre* (om sfătos).

1 La Pârvan, termenul apare cînd sub forma de sămănător, cînd sub aceea de semănător. Am preferat prima formă, concordantă cu titlul revistei care a definit respectiva mișcare culturală.

2 Cf. Valeriu Leahu, *Vasile Pârvan/la Sămănătorul*, în *Ateneu*, IX, 1972, nr. 10, p. 12-13.

3 V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 97: *Unire*, 1903.

4 *Ibidem*, p. 118.

5 *Ibidem*, p. 115.

6 *Ibidem*, p. 138-142.

7 *Ibidem*, p. 169-171.

8 *Ibidem*, p. 138.

9 *Ibidem*, p. 232.

10 Al. Zub, *În jurul unei comemorări la Academia Română*, în *Ateneu*, X, 1973, nr. 10, p. 15.

11 Fusese însă programată inițial pentru 21 septembrie, cum rezultă din pagina de titlu autografa rămasă în același mănunchi de însemnări la care ne referim.

12 *Analele Academiei Române. Dezbateri*, XLIV, 1923/24, p. 20-21.

13 În textul publicat (*Analele Academiei Române. Dezbateri*, XLIV, 1923-1924, p. 20) faptul lui a fost înlocuit cu *noștii*.

14 Cuvintele următoare din frază au fost înlocuite, în revistă, prin: „lumească pe care a iscat-o animalul fîmînd din el”.

15 Făcînd din această introducere o scurtă alocuție la comemorarea lui G. Lazăr, autorul a adăugat un mic text în care asocia cele două valențe ale *sămănătorului*: „Popoarele sint ca și țărîniile. Ele nu rodesc pînă nu vine plugarul să le are, sămănătorul să le sămene. Și cu cit mai mulți răscăliori de gînduri brăzdează fața cea înțelinită în sălbătăcie a sufletului nemuritor și mai mulți sămănători de gînduri aruncă în duraoasele brazdă sacra ghîndă a arborelui vieții, cu atîta popoare se îmbogățesc și se înfrumusețază mai mult de cuvîntul care hrănește anii și biruiește moartea.”

/ Și acum, în vremuri de mare bejenie, cînd lanurile au fost arse de năvălitori dușmani, iar țărîniile au rămas ani întregi fără rod, muncitorii pămîntului se duce pînă la capătul lumii, ca să aducă de acolo sămînța, de la oamenii care în pace au strîns holdele lor, așa sămănătorii de gînduri merg departe să-și caute, la neamurile ce luminează de perpetua ardere a focului gîndului boabele de lumină pe care le vor culca în țărîni arată la neamul lor. / Vom asculta azi cu iubire recunoștință povestea sămănătorului țărăn Gheorghe Lazăr, iar peste puțin vom auzi melancolică rătăcire și marile biruințe întru cucerirea lumii celei roditoare, ale sămănătorului principe Dimitrie Cantemir. / Și încrederea în puterile neamului nostru, de a se lumina pe sine însuși, va crește” (*Scrieri*, p. 231-232).

16 Să ne jucăm bine rolul: unul de învingător, altul de învins; să nu confundăm drepturile și datorile fiecărui rol diferit.

17 Aristocrația condeiului, a foarfecelul, a paletel și trăt todeauna în bune relații cu aristocrația sîngelui și a banului. Cînd o persoană îndrăgăstă de zeu a făcut parte conștient din două aristocratii, ambele au tras profit. Căci de obicei bogății înclină să-l privească pe săraci ca pe supuși lor...

18 Adevărata nobțețe e aceea care ne procură victoria asupra noastră înșine.